

1.01
Prejeto 15. 8. 2000

UDK 343.3(450.361=163.3)"1941"

Marta Verginella*

Nenapisane strani zgodovine sodnega procesa proti Pinku Tomažiču in ostalim

IZVLEČEK

Drugi tržaški proces Posebnega sodišča za zaščito države (1941) se je vpisal v primorski zgodovinski spomin kot eden najbolj tragičnih dogodkov fašistične represivne politike na primorskih tleh. Ob pregledu preiskovalnega gradiva, ki ga hrani Osrednji državni arhiv v Rimu, je avtorica ugotovila, da ostaja ozadje procesa še ne povsem pojasnjeno in da je poglobljene preučitve vredno tudi ravnanje posameznih zgodovinskih akterjev.

Ključne besede: Italija, Trst, fašizem, italijanizacija, sodni proces

ABSTRACT

UNWRITTEN PAGES OF HISTORY OF THE TRIAL AGAINST PINKO TOMAŽIČ AND THE OTHERS

The second trial of Trieste in the Special court for State protection (1941) recollected in the Primorje history as one of the most tragic events of the fascist repressive policy on the Slovene Littoral. On searching through the material kept by the Central State Archives in Rome the author found out that the trial background has not been fully elucidated yet and it is worthwhile to examine closely also the handling of each individual historically active participant.

Key words: Italy, Trieste, Fascism, Italianisation, Trial

Sodni proces proti Pinku Tomažiču in ostalim (Processo Tomazic et altri), ki ga je 2. decembra 1941 začelo v veliki dvorani tržaške sodne palače Posebno sodišče za zaščito države (Tribunale Speciale per la difesa dello Stato), se je v kolektivni spomin primorskih Slovencev zapisal kot drugi tržaški proces in kot eden najtragičnejših dogodkov fašističnega delovanja na primorskih tleh. "Represivni vrh" italijanske totalitarne države je na zatožno klop takrat postavil šestdeset obtožencev slovenske narodnosti.¹ Po starosti so pripadali pretežno mlajši in srednji

* Dr., izredna profesorica, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

¹ Posebno sodišče za zaščito države je bilo ustanovljeno 25. novembra 1926 z zakonom št. 2008. Ta je vojaški sodni oblasti dodelil pristojnosti, ki so po tradiciji liberalnega političnega procesa pripadale običajni jurisdikciji. Z uvedbo smrtne kazni je opremil "vrh represivne piramide" za ekzem-

generaciji. Prihajali so iz urbanega in ruralnega okolja, iz Trsta, Gorice, Ilirske Bistrice, Krasa, Posočja in Notranjske. Izhajali so iz meščanskega, delavskega in kmečkega okolja. Med njimi je bilo 15 kmetov, 14 delavcev in obrtnikov, 11 intelektualcev, 10 študentov in 3 trgovci. Njihova različna ideološka prepričanja, pripadali so namreč liberalnemu, katoliškemu in komunističnemu taboru, je povezoval boj za vnovično pridobitev tistih nacionalnih pravic slovenskega primorskega življa, ki jih je italijanska fašistična oblast odvzela.

Obtožence Tomažičevega procesa so najprej preiskovalne, nato pa tudi sodne oblasti razdelile v tri skupine. Prva skupina je bila komunistična. Zajemala je 26 obtožencev, med katerimi je bil tudi Pinko Tomažič, po katerem je proces dobil ime, oziroma ga je kot takega vodila italijanska sodna oblast. Sodili so jim zaradi "pripadnosti slovanskemu komunističnemu gibanju v Julijski krajini, razdiralnega propagandnega dela, priprave oborožene vstaje" ipd. Drugo skupino, štela je 22 obtožencev, t. i. intelektualcev oziroma nacionalistov ali liberalcev, so fašistične oblasti obtožile pripadnosti iredentističnemu gibanju, ki se je zavzemalo za odcepitev Julijske krajine, hujskanja k vstaji in podpiranja vohunstva. Tretjo skupino, 12 oseb, pa je obtožnica bremenila teroristične dejavnosti, sabotaz in rušenja državne integritete. Cilj preiskovalcev je bil dognati tako vezi in sodelovanje med pripadniki posameznih skupin kot njihovo dejansko prevratniško moč.

Na zatožni klopi so ob aktivistih sedeli tudi voditelji narodno obrambnega gibanja. Nekateri med njimi so se s sodnim kolesjem Posebnega sodišča pobljže spoznali že leta 1930, ko je najvišji fašistični sodni organ prvič preselil svojo represivno dejavnost v tržaško sodno palačo. Povedati je treba, da so policijski organi v preiskovalni fazi zajeli 299 oseb, kar pomeni, da je število priprtih in izprašanih močno presehalo končno število obtožencev. Po razkrinkanju komunistične skupine v juniju 1940 je policija najprej priprla 149 oseb. S širitvijo preiskave na intelektualne in študentske "iredentistične" kroge je v svoje mreže zajela še drugih 120 oseb. Do aprila 1941, ko sta bila v Ljubljani aretirana študent Boris Zidarič in Lavo Čermelj, direktor Manjšinjskega inštituta v Ljubljani in avtor dela *Life and Death Struggle of a National minority* (1938), ki je svetovno javnost seznanilo s fašističnim preganjanjem slovenskega prebivalstva v mejah italijanske države, je število pripornikov naraslo za nekaj desetih.² Glavnina priprtih oseb, ki jim Posebno sodišče ni sodilo, je prejela opomin, mnogi so prišli pod policijski nadzor, nekateri so morali v konfinacijo, nekaj pa jih je bilo tudi vpoklicanih v posebne bataljone italijanske vojske.³

plarično sojenje antifašistični avantgardi. Sodniki, ki so prihajali iz vojaških vrst in so bili praviloma častniki, so sodili osebam, ki so bile obtožene najhujših zločinov proti državi. Več o vlogi, ki jo je totalitarna država dodelila Posebnemu sodišču, glej R. De Felice: *Mussolini. Il fascista, L'organizzazione dello Stato totalitario*. Einaudi, Torino 1968, II. knjiga, str. 134; A. Aquarone: *L'organizzazione dello Stato totalitario*. Einaudi, Torino 1965; E. Gallo: *Il Tribunale Speciale per la difesa dello Stato e il suo ambiente politico-culturale*. Ministero della Difesa, Roma 1980.

² Število priprtih povzema Čermelj po poročilu, ki sta ga 1. marca 1941 poslala generalnemu inšpektorju javne varnosti v Milan načelnik političnega oddelka tržaške kvesture Fortunato Locastro in komisar Gennaro Perla, da bi "sestavil ovadbo na generalnega prokuratorja pri Posebnem tribunalu za zaščito države v Rimu" (L. Čermelj: *Med prvim in drugim tržaškim procesom*. Ljubljana 1972, str. 146).

³ Prav tam, str. 146; S. Tuta: *Cena za svobodo*. Gorica 1999, str. 228.

Namere najvišjega fašističnega sodnega organa, ki mu je v Trstu predsedoval general fašistične milice Antonio Tringali Casanova, so bile obtožencem znane že pred začetkom procesa. Z uprizoritvijo procesa v Trstu je Posebno sodišče hotelo tržaški in italijanski javnosti utrditi prepričanje, da je fašistični policijski aparat kos še tako dobro organiziranemu terorističnemu gibanju in razvejanemu tajnemu delovanju, slovenskemu prebivalstvu pa je hotelo dokazati, da podpora antifašističnemu odporu vodi v smrt. Z vzorčnimi kaznimi: z devetimi smrtnimi obsodbami (s pomilostitvami se je njihovo število zmanjšalo na pet), s štirimi dosmrtnimi ječami in s skupno dosojenimi devetsto leti zapora, ni dopustilo dvomov o represivni moči fašistične Italije na njeni vzhodni meji.

Lavo Čermelj, tedanji obtoženec, je zapisal, da je fašistična oblast z drugim tržaškim procesom udejanjila veliki *proces monstre*, "ki naj bi pokazal svetu veliko nevarnost, ki je grozila fašistični Italiji od Slovencev, a hkrati bi bil drastičen opomin primorskim Slovincem, ki bi se upirali imperialističnim načrtom Mussolinijeve Italije".⁴ Podobna mnenja so zapustili tudi drugi preživeli obtoženci, pričevalci in zapisovalci, za katere je Tomažičev proces ostal tragična življenjska prelomnica.

Lavo Čermelj, ki je prvi med tedanjimi obsojenci na drugem tržaškem procesu objavil spomine in beležke, je v pojasnilu h knjigi *Ob tržaškem procesu 1941* zapisal, da se mu je ob dvajsetletnici procesa kot nekdanjemu obtožencu zdelo potrebno nekaj napisati in se oddolžiti spominu žrtvam procesa. Njegov namen ni bil napisati celovito knjigo o procesu, pač pa prikazati njemu znane dogodke, ki so bili "v bolj ali manj tesni zvezi s procesom". Ob izidu svojih prvih spominov je bil Čermelj še prepričan, da je preuranjeno razmišljati o sestavi objektivne in kritične knjige. Mučni dogodki so bili še preblizu in veliko udeležencev procesa je tedaj še živelo: "Sicer pa jaz, ki sem bil sam zapleten v proces, tako ne bi bil najbolj primeren, da spišem tako knjigo. Tudi pri najboljšem namenu bi bila nedvomno še vedno preveč subjektivna in seveda polemična. Zato naj prevzame to delo kdo drug, ki je povsem nepristranski in lahko gleda stvar brez predsodkov".⁵ Čermelj je bil poleg tega prepričan, da bodo tudi nekateri njegovi nekdanji tovariši sami vzeli v roke pero in z zapisom svojega spominskega pričevanja prispevali k boljšemu poznavanju pomembnega zgodovinskega dogodka, ki je bil po njegovem vse premalo znan javnosti.

Natanko deset let kasneje, ob tridesetletnici procesa, je Čermelj, tokrat v uvodu knjige *Med prvim in drugim tržaškim procesom*, razočarano ugotavljal, da še vedno ni nastalo obsežnejše delo, ki bi kritično in nepristransko prikazalo proces in razmere, v katerih se je odvijal. Čeprav se je nadejal, da je čas za nepristranski pretres dogodkov že dozorel, si je moral priznati, da se je krepko zmotil. Kratki razgovori z nekdanjimi obsojenci, ki so izšli na straneh Primorskega dnevnika, so resda razkrivali to ali ono manj znano prigodo, povezano s procesom, niso pa pomembno prispevali k njegovi celoviti obravnavi. Imel jih je za biografski drobiž, ki je za povrh še prežet z enostranskostjo.⁶ Kot izjemo med publikacijami, ki so izšle ob trideseti obletnici procesa, je obravnaval članek Milice Kacin Wohinz, natisnjen

⁴ L. Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, str. 147.

⁵ L. Čermelj: Ob tržaškem procesu 1941. Spomini in beležke. Ljubljana 1962, str. 6.

⁶ L. Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, str. 6.

leta 1971 v reviji *Borec*, ker je v njem avtorica nakazala, kakšna bi morala biti "zaželena knjiga o procesu".⁷

Milica Kacin Wohinz je svoj osnutek knjige začela tudi sama uresničevati. V naslednjem tridesetletju je izostrila sliko fašističnega delovanja in slovenskega anti-fašističnega odpora na primorskih tleh, poglobila preučevanje represivne dejavnosti Mussolinijevega režima in s številnimi študijami prispevala k osvetlitvi političnega ozadja procesa in delovanja posameznih obtožencev. Z drugim tržaškim procesom sta se ob njegovi štirideseti obletnici spoprijela tudi tržaška zgodovinarja Milan Pahor in Jože Pirjevec. Zadnji je s pomočjo rimskega, tržaškega in ljubljanskega arhivskega gradiva razgrnil potek procesa in ga umestil v širše politično dogajanje.⁸

V razlagah polpreteklosti bi bilo naivno pričakovati sozvočje med še živečimi zgodovinskimi akterji, ki obujajo spomin na to, kar so doživeli, in zgodovinarji, ki jih pripadnost stroki zavezuje k čim bolj objektivnemu podajanju in razlaganju preteklih dogodkov. Res je tudi, da se še tako velika raziskovalna zavzetost stroke v očeh nekdanjih protagonistov kaže kot preskromna, vsekakor neobčutljiva za njihove izkušnje. A vendar vedenje, da ostaja zev med subjektivnim in zgodovinskim spominom nepremostljiva že zaradi njune narave, nas v pričujočem primeru ne odvezuje od ugotovitve, da so kljub dobri memoarski beri⁹ in poglobljenim historiografskim osvetlitvam, ki so pojasnile predvsem držo fašističnih policijskih in sodnih avtoritet, nekateri drugi ključni aspekti Tomažičevega procesa, še posebej tisti, ki zadevajo ravnanje obtožencev, ostali neraziskani in nepojasnjeni.

Leta 1972 je sam Čermelj opozoril na pestrost gradiva, ki zahteva juridično obravnavo obtožbe in poteka procesa ter samoumevno preverjanje podatkov: "Po tem gradivu bi zgodovinar lahko sestavil pravo sliko vsega življenja primorskih Slovencev v letih med prvim in drugim tržaškim procesom. Seveda ni gradivo takšno, da bi ga lahko uporabil surovega, kakršno je dano. Treba je iz njega izluščiti zrno in preveriti podatke z drugimi viri, zlasti z izjavami oseb, ki so bile samo zajete od procesa ali so bile tihe priče. Zaradi tega pa je treba hiteti, da ne bi delo postalo pretežko ali sploh nemogoče. To gradivo bi bilo zelo hvaležno tudi za biografa, ki bi hotel orisati posamezne osebe, ki so bile zapletene v proces. Tudi psiholog in psihopatolog bi našel v njem veliko zanimivega."¹⁰

Težavnost celovite obdelave Tomažičevega procesa, kot se da razbrati iz Čermeljevega ugotavljanja, izvira še posebej iz vrste arhivskega gradiva, ki ga je proizvedel preiskovalni aparat. Namen tako preiskovalcev kot tudi sodnikov je bil dokazati protidržavno delovanje slovenskega nacionalnega gibanja in Tomažičevega komunističnega kroga. Dokazno gradivo sestavljajo zaseženi akti (v pričujočem predvsem komunistična in "iredentistična literatura", korespondenca, zapiski, včasih tudi drobni osebni predmeti), lastnoročno in od policije zapisane iz-

⁷ Prav tam; M. Kacin-Wohinz: Ob trideseti obletnici drugega tržaškega procesa. *Borec*, 1971, št. 12, str. 721-739.

⁸ M. Pahor: Drugi tržaški proces. Ljubljana 1987; J. Pirjevec: La fase finale della violenza fascista. I retroscena del Processo Tomazic. *Qualestoria*, junij 1982, št. 2, str. 75-94.

⁹ Daljša pričevanja o procesu in dogodkih pred njim, so v osemdesetih in devetdesetih letih zapustili Vid Vremc (Pinko Tomažič in drugi tržaški proces 1941. Trst-Koper 1988), Avgust Sfiligoj (Boj Slovencev pod fašizmom za narodne pravice. Gorica 1984), Dorče Sardoč (Tigrova sled. Trst-Koper 1983), Slayko Tuta (Cena za svobodo. Gorica 1999).

¹⁰ L. Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom, str. 6.

jave priprtih oseb, zapisana opažanja policijskih informatorjev in ugotovitve pre-

iskovalcev. Glavnina ohranjenega gradiva je v devetdesetih letih postala dostopna v Osrednjem državnem arhivu v fondu Posebnega sodišča v Rimu, njegov manjši del pa že od davnega 1952 hrani Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu. Gradivo je Odseku izročil eden od slovenskih odvetnikov Avgusta Sfiligoja (verjetno Frane Tončič), ki so decembra 1950 na prizivnem sodišču v Benetkah dosegli revizijo Sfiligojeve obsodbe.

Vprašanje, ki se nam najprej zastavi, je, ali je danes razpoložljivo gradivo neokrnjeno glede na tisto, ki sta ga med preiskavo ustvarila policijska komisarja Fortunato Locastro in Gennaro Perla s svojimi sodelavci? Že hiter pregled današnjih fasciklov pokaže, da so doživeli večkratne preglede in da je bil del prvotnega gradiva, ki bi nas lahko boljše seznanil z zakulisjem preiskovalnega postopka, izločen. Nič nenavadnega, ko pa vendarle vemo, da mučitelji skrbno brišejo sledi za svojimi nasilnimi dejanji in da je zgodovina grozodejstev čisto odvisna od pričevanj preživelih žrtev.

Mučenja, ki so jih v tržaških in koprskih zaporih prestali še posebej socialno šibkejši in politično nezaščiteni obtoženci, omenjajo vsi avtorji memoarov. Njihovo spominjanje pa nam ne pove natančneje, katere izjave jim je narekoval strah pred najhujšim trpinčenjem, katere prepričanje, da ni druge rešitve kot predaja, katere pretkanost, katero zavedanje, da je zavajanje sovražnika možno tudi v najbolj ekstremnih razmerah. Kako naj zdajšnji raziskovalec potemtakem pojasni zgornost Viktorja Sosiča, enega od protagonistov procesa?¹¹ S strahom pred smrtjo ali mladostniško predrznostjo? Naj sprejme za resnične ugotovitve Lava Čermelja, ki je Sosičevo 190 strani dolgo izjavo, na katero se je oprla obtožnica, pripisal tako silnemu spominu za imena in kraje kot bujni domišljiji obtoženca? Kakšnim izsiljevanjem naj prišteje 235 strani zajetno spomenico Zorka Ščuke, ki jo je podpisnik med sodno obravnavo preklical? Kaj naj si misli o zgornosti takih, ki se jih ni ne med procesom in ne potem oprijela etiketa izdajalca, pa čeprav so preiskovalcem posredovali iz današnjega vidnega kroga sodeč nič manj kompromitirajoče informacije. Toliko je praznin in zavajajočih detajlov, da se upanje na dopolnitev slike, v kateri je dolga desetletja glavni soj svetlobe ožaril Pinka Tomažiča in njegovo junaško smrt, vedno znova izmika. Tudi s križanjem in primerjanjem izjav razrešimo komaj kako neznanko. Po kompleksnosti raziskovalne teme in zagonetnosti virov sodeč je torej pot do zgodovinske resnice v pričujočem primeru vijugava, raba bližnjic pa mogoča le za ceno molka in potvarjanja.

Zgodovinar, ki želi razumeti, kako se je ta ali oni zgodovinski, politični, družbeni, gospodarski proces odvijal, poskuša tudi ugotoviti, kako so ljudje v njem delovali, kako so se nanj odzivali in kako so o njem razmišljali. S tem ciljem zbira indice, dokaze, preverja zanesljivost pričevanj in ocenjuje stopnjo njihove verodostojnosti.¹² Ker ve, da je vsako pričevanje zaznamovano s postopkom njegovega

¹¹ Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu (dalje OZNŠK), zbirka II. tržaški proces, zaslišanja Viktorja Sosiča (Procedimento penale a carico di Sossi Vittorio, Verbali di arresto e perquisizione), šk. 1a.

¹² O značilnostih preiskovalne metode glej: C. Ginzburg: *Il giudice e lo storico. Considerazioni in margine al processo Sofri*. Einaudi, Torino 1991.

nastanka, poskuša odkriti namere, zaradi katerih je nastalo. Ve, da dokumentarno gradivo ne govori samo po sebi. Spregovori samo, ko mu postavimo vprašanja.

Gradivo, ki se je ohranilo v fondu Posebnega sodišča za zaščito države, je po mnenju zgodovinarjev, ki so se ga poslužili, neponovljiva metodološka priložnost¹³, ker nas s svojo izjemnostjo vodi k običajnemu, vsakdanjemu. Pomembnost izjav, zaslišanj, spomenic, ki so bile zbrane v preiskovalni fazi Tomažičevega procesa, je, da dvigajo zaveso, ki je zapirala pogled v zakulisje primorskega političnega delovanja. Preiskovalno gradivo nam ne razgrinja samo politično razvejane primorske stvarnosti in tajnega delovanja primorske antifašistične avantgarde, seznanja nas tudi z vsakdanjim in družabnim življenjem obtožencev. Denimo, z rednim shajanjem zlasti mlajših najprej v prostorih zasebne šole G. Galilei v ul. Battisti 10, potem pa v salonu stanovanja v ul. Sv. Frančiška 10, ki ga je po dogovoru z liberalnim političnim vodstvom najel Zorko Ščuka. Marsikaj, kar nam pripovedujejo preiskovalni zapisniki, nam je znano iz objavljenih spominov, marsikaj pa je tudi novega. V policijskih in sodnih aktih se odločneje pokaže vsakdanje življenje posameznikov in njihovih družin. Izrišejo se vsakdanji ritmi in navade, še posebej meščansko ustaljene oblike druženja: obiskovanje kavarn, kopališč, nedeljski izleti na kraško planoto in v gore. Na plano stopijo raznovrstne miselnosti in raznotera življenja, tako boj za boljši jutri kot ujetost v uglajeno meščansko okolje. Politični angažma in narodno obrambna aktivnost nista namreč izravnavali življenjskih izkušenj.¹⁴

V preiskovalnem gradivu se izraziteje kot v memoarih pokažejo razhajanja med posameznimi političnimi skupinami, med generacijami in pripadniki različnih socialnih okolij. Manj so prikrita zasebna rivaliteta in razhajanja, izriše se delitev vlog v posameznih političnih skupinah, ki jih ob politični izkušnosti določata tudi stan in ugled posameznika. Angažiranost v slovenskem narodno obrambnem boju ni namreč zamrznila hierarhičnih odnosov. Liberalno usmerjeni voditelji, denimo, ki so večinoma prihajali iz vrst svobodnih poklicev, so se vseskozi otepali 'socialne promiskuitete'. Dopuščali so jo samo ob določenih priložnostih in v domenjenih oblikah. Shajali so se v stalni zasedbi v kavarni Fabris, srečevali na družinskih izletih. In tako sin odvetnika praviloma ni sodil v družbo očetovih tajnikov, čeprav se je ob širših družabnih shajanjih lahko znašel v njihovi bližini. Manjša družabna selektivnost je opazna samo v vrstah študirajoče mladine.

Preiskovalno gradivo potrjuje, da so v tridesetih letih tako v tržaškem kot goriškem slovenskem urbanem okolju veljala pravila staro režimske družbe. Še tako intenzivno narodno obrambno delovanje in konspiracija nista zmogla zabrisati razrednih mej, včasih sta jih še bolj okrepila. Iz preiskovalnega gradiva je razbrati, da so vodje narodno obrambne dejavnosti v Trstu, ki se v imenu naroda niso odrekli ne materialnim ugodnostim ne poduhovljenim dobrinam, ki jih je vključeval njihov stan, s posebno previdnostjo izbirali svoje sodelavce. Potrebovali so zaupne, a ne svojeglave može, pripravne za širjenje stikov s pripadniki nižjih stanov bodisi v mestnem bodisi bližnjem okolju.

¹³ G. De Luna: *Donne in oggetto. L'antifascismo nella società italiana 1922-1939*. Bollati Borin-ghieri, Torino 1995.

¹⁴ Josip Kosovel: *Vaš Pepi in papači*. Gorica 1995, str. 27-32.

Nenazadnje ne gre pozabiti, da je v imenu poklicne solidarnosti stopil pred Posebno sodišče v fašistični odpravi tržaški župan (podest¹⁵), odvetnik Ruzzier. Nekdanji škvadrist je v vlogi razbremenjevalne priče spregovoril v prid odvetnika Franeta Tončiča, ki je bil obtožen vodenja nacionalistične skupine. Tončič je namreč svojo obrambo oprl na stike, ki jih je gojil v italijanskem okolju, zlasti v sodnem krogu. Zanimal je, da bi kadarkoli podpiral slovenski iredentizem, in potrdil svoje nasprotovanje kakršnemukoli vmešavanju jugoslovanske emigracije v življenje slovenskega prebivalstva na italijanskih tleh.¹⁵ Memoari dogodek komaj omenjajo in tudi zgodovinski prikazi mu ne posvečajo večje pozornosti. Tako ostaja povsem odprto vprašanje, zakaj se je tržaški župan odločil za eklatantno gesto, ki mu je nakopala jezo razsrjenih tržaških kameradov. Po policijskih informacijah sodeč so ga na nastop v korist slovenskega obtoženca vodili "razlogi mirnega življenja in skrbi poklicne narave".¹⁶ Obrazložitev je preskopa, da bi bili lahko z njo zadovoljni. Kajti obrobni dogodek daje misliti, da je njegova zatemnitev dosledna monolitnemu orisu nasprotujočih si strani: fašizma in represivne politike njegovih aparatov na eni strani, slovenskega antifašizma in njegovih posameznih komponent na drugi. Nedoumljivost nastopa fašističnega hierarha pred najvišjo sodno stopnjo se tako izkaže za zrcalno podobo zgovernosti tistih obtožencev, ki so preiskovalcem postregli z nepričakovano kopico intimnih in zasebnih podatkov, z njimi pa bistveno niso spremenili svojega položaja pred fašistično pravico. Obe drži opozarjata, da se je logika frontalnega političnega spopada med fašizmom in slovenskim antifašizmom spreminjala v času in v okolju in da življenje takratnih zgodovinskih akterjev ni potekalo neogibno v znamenju doslednosti.

Gotovo je, da zahteva ohranjeno gradivo o Drugem tržaškem procesu (sodnem procesu proti Pinku Tomažiču in ostalim obtoženim) posebno pozornost slovenskega zgodovinopisja. Sistematična preučitev tega gradiva bo prispevala k izostritvi poznavanja pahljače stališč med Slovenci, toda fond je dragocen tudi za branje, ki skozi politične opredelitve obtoženih in prič v procesu, odpira pogled na dragocene drobce socialne mreže življenja Slovencev ob začetku druge svetovne vojne na zahodnem robu slovenskega etničnega ozemlja. Za takšno branje je fond Posebnega sodišča velik metodološki izziv, ki je doslej ostal še brez odziva.

Marta Verginella

UNWRITTEN PAGES OF HISTORY OF THE TRIAL AGAINST PINKO TOMAŽIČ
AND THE OTHERS

S u m m a r y

¹⁵ Archivio Centrale dello Stato, Rim, fond Tribunale Speciale per la Difesa dello Stato, Processo Tomazic et altri, Procedimento a carico di Toncic, fascicolo XLIX.

¹⁶ OZNSK, II. tržaški proces, policijski dokumenti, fasc. 5. Relazione mensile della situazione politico-economica e dello spirito pubblico del 8-12-1941; Pirjevec, La fase finale della violenza fascista, str. 89.

The trial against Pinko Tomažič and other accused 26 persons started by a Special court for State protection (Tribunale Speciale per la difesa dello Stato) in Trieste on 2 December 1941 was recollected in the history of the Primorje Slovenes as one of the most tragic events of the fascist repressive policy on the Primorsko. The 60 accused, all Slovenes by nationality, were brought to the dock by the fascist law court. They originated from various generations and social environments. Irrespective of their different ideological beliefs they shared the fight to redeem the national rights of the Slovene population of Primorje (Slovenian Litoral) suppressed by the Italian fascist government.

The accused of Tomažič trial were classified into three groups first by investigating authorities and then by judicial authorities as well.

The first group were communists, 26 accused in number, Pinko Tomažič inclusive, after whom the trial was named. They stood trial for being members of the Slavic communist movement in the Julian March for their destructive propaganda activity, for their organising of armed rebellion, etc. The second group of 22 accused, the so called intellectuals and/or nationalists or liberals were charged by the fascist authorities with being members of the irredentist movement striving for separation of the Julian March, with agitation to uprising as well as with supporting spying. The third group consisting of 12 persons was accused of terrorism as well as of carrying out sabotage and state integrity destruction.

The investigators aimed at establishing the connection and cooperation between the members of each individual group and their actual revolutionary power. By staging the trial in Trieste a Special court wanted to persuade the public of Trieste as well as the whole Italian public that the fascist police machinery could cope with such well organised terrorist movement and branched out secret activity and it wanted to prove to the Slovene population that supporting anti-fascist resistance inevitably leads into death.

By exemplary punishments, 9 death penalties (reduced to 5 by amnesty), 4 life imprisonments, and collectively to 900 years imprisonment, the Special court suppressed any doubt in the repressive power of the fascist Italy on its eastern border.

The first postwar elucidation of the Tomažič Trial was provided by Lavo Čermelj who issued the book "On Trieste Trial 1941" (Ob tržaškem procesu 1941). In the 1980s and 1990s the recollections of the trial were also published by some other accused. Among the historians who were engaged in the historical placing the second Trieste Trial were Milica Kacin-Wobinz, Milan Pahor and Jože Pirjevec.

Notwithstanding good collection of memoirs and profound historiographical elucidations, which above all cleared up the manners of the fascist police and judicial authorities, several crucial aspects of the Tomažič Trial, especially those concerning activity of the accused, remained unexamined and unexplained, as can be concluded from the preserved investigating material.

The reasons for this can be found in the variety and simultaneous interpretation pretentiousness of material consisting of the seized documents. The question raised here in the first place is whether the present available material is complete compared to the material created by investigators. However, quick examination of the material already proves that it has been examined for several times and that it contains no information about tortures suffered particularly by socially weaker and politically unprotected accused in Trieste and Capodistria (Koper) prisons. As for so many gaps and misleading details, it is hardly possible to solve hardly any unknown fact even when cross examining and comparing statements. Not only the politically branched reality of the Primorsko and the secret activity of anti-fascist avantgard on the Primorsko is revealed in the examining material, but also the everyday and social life of the accused.

The gaps between individual political groups, generations and members of different social environments are revealed more explicitly in the examining material than in the memoirs.

The examining material confirmed that in the 1930s even so intense national defensive activity and conspiracy could not remove class boundaries. In this context it is worthwhile to analyse the appearance in court of the mayor of Trieste Ruzzier, who as a witness for the defence testified in favour of the lawyer Frane Tončič, accused of leadership of the nationalist group.